

## برآورد آثار کمی اجرای موافقتنامه تجاری اکو (ECOTA) بر توسعه تجارت ایران<sup>۱</sup>

میرعبداله حسینی<sup>۲</sup>

دکتر لطفعلی عاقلی<sup>۳</sup>

تاریخ پذیرش: ۸۶/۱۰/۲۳

تاریخ دریافت: ۸۶/۲/۲۵

### چکیده

مقاله حاضر به آثار کمی اجرای موافقتنامه تجاری سازمان همکاری اقتصادی (اکوتا) بر توسعه تجارت خارجی ایران می‌پردازد. به این منظور در این مقاله میزان تأثیر کاهش تعرفه‌های گمرکی بر صادرات / واردات ایران به / از کشورهای عضو اکو برآورد و تحلیل شده است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که: به دنبال عملی شدن تعهدات کاهش (کاهش نرخهای تعرفه) در قالب موافقتنامه اکوتا، صادرات ایران به این کشورها در سال ۲۰۰۸ نسبت به سال پایه ۲۰۰۳ معادل ۱/۲۷ میلیون دلار افزایش می‌یابد که تنها به کشور پاکستان است و علاوه واردات این کشورها از ایران جایگزین واردات از خارج از منطقه نخواهد شد. بررسی کشورهای عضو اکو از نظر میزان تأثیرپذیری آنها از اجرای اکوتا، مبین آن است که بجز پاکستان و ازبکستان، هیچ‌کدام از کشورهای اکو متعهد به کاهش تعرفه تا نرخ نهایی ۱۰ درصد نیستند. همچنین، کاهش نرخ تعرفه ایران در قالب موافقتنامه تجاری اکوتا، منجر به افزایش ۱۸/۹۹ میلیون دلاری واردات ایران از این کشورها خواهد شد. با توجه به اینکه کشتش قیمتی جانشینی واردات ایران از کشورهای اکو نزدیک به صفر می‌باشد، با وجود کاهش تبعیض‌آمیز تعرفه کالاهای وارداتی از این کشورها، ایران واردات از کشورهای عضو اکو را جایگزین واردات از کشورهای خارج از اکو نخواهد کرد. در واقع، ۱۸/۲ درصد کاهش در تعرفه وارداتی ایران از اکو، به افزایش ۱/۶ درصدی در کل واردات از این کشورها خواهد انجامید.

**واژه‌های کلیدی:** موافقت‌نامه تجاری سازمان همکاری اقتصادی، ایجاد تجارت، انحراف تجارت، توسعه تجارت ایران.

**طبقه‌بندی JEL:** F13 و F15

۱. مقاله حاضر، برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان آثار ترتیبات تجاری ترجیحی در بین کشورهای عضو اکو بر توسعه تجارت خارجی ایران است که در موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی انجام شده است.

۲. عضو هیات علمی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

۳. دکتری اقتصاد و عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس

## ۱- مقدمه

سازمان همکاری اقتصادی (اکو) از جمله تشکلهای منطقه‌ای است که تجارت درون منطقه‌ای اعضا، سهم ناچیزی از کل تجارت آن را تشکیل داده و کشورهای عضو هنوز نتوانسته‌اند سطح مبادلات و روابط تجاری درون منطقه‌ای خود را افزایش دهند. این امر در حالی اتفاق افتاده که دیگر تشکلهای همچون آ.سه.آن، اپک و نفتا روز به روز سطح مبادلات درون منطقه‌ای را افزایش داده و به صورت یک بلوک اقتصادی منطقه‌ای قدرتمند درآمده‌اند. حال این سؤال مطرح است که آیا به لحاظ اقتصادی امکان افزایش همکاری‌ها بین کشورهای اکو وجود ندارد؟ اولین مرحله برای شکل‌گیری یک بلوک موفق منطقه‌ای، بررسی وضعیت اقتصادی و شاخص‌های مرتبط با آن است، به طوری که باید اقتصاد کشورها را به لحاظ تشابه و درجهٔ مکملی مورد بررسی قرار داد تا بتوان چهارچوب دقیق همکاری‌ها را تبیین کرد.

مقاله حاضر به آثار کمی اجرای موافقتنامه تجاری اکو بر توسعه تجارت خارجی ایران می‌پردازد. به این منظور در این مقاله میزان تأثیر کاهش تعرفه‌های گمرکی (بر مبنای اجرای مفاد موافقتنامه تجاری اکو) بر صادرات / واردات ایران به / از کشورهای اکو برآورد و تحلیل می‌شود و با داده‌های جریان تجاری و تعرفه‌های گمرکی و نیز با برآورد کشش‌ها، مقادیر ایجاد و انحراف تجارت محاسبه می‌شود.

با این توضیح در ادامه، چارچوب نظری و سپس روش اندازه‌گیری تبعات کاهش تعرفه‌های گمرکی در یک ترتیب منطقه‌ای ارائه می‌شود. در ادامه، سابقه آزادسازی تجاری در اکو مرور و آنگاه نتایج برآورد کمی اجرای موافقتنامه تجاری اکو بر توسعه تجارت خارجی ایران عرضه می‌گردد و بالاخره مقاله با جمع‌بندی خاتمه می‌یابد.

## ۲- چارچوب نظری

عنصر کلیدی در تعریف و فهم مفهوم منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای، مفهوم «منطقه» است. از منطقه به عنوان گروهی از کشورها که در یک چهارچوب حقوقی و به صورت نامحدود در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه‌های اقتصادی با یکدیگر همکاری می‌کنند و همکاری‌های خود را به تدریج توسعه و تکامل می‌دهند (Sheila, 2000:5)، یاد شده است. بر این اساس، منطقه‌گرایی خصلت پایدار دارد و در آن، افق درازمدتی برای همکاری کشورها در نظر گرفته می‌شود. منطقه‌گرایی بیشتر جنبهٔ تکاملی دارد و سطح و دامنهٔ همکاری‌ها به تدریج گسترش پیدا می‌کند.

نظریه اتحادیه گمرکی را برای اولین بار یک اقتصاددان کانادایی به نام ژاکوب واینر به طور ایستا مطرح کرد (Viner, 1950). وی در مقاله مشهور خود "موضوع اتحادیه گمرکی"<sup>۱</sup> که از منشور هاوانا تا سازمان تجارت بین‌المللی<sup>۲</sup> منحل شده را بررسی و با اظهار نگرانی درمورد این نوع ترتیبات تجاری ترجیحی، نوشت که وقتی دو کشور براساس توافق، تعرفه‌های خود را برای کالاهای یکدیگر حذف می‌کنند ولی همین تعرفه‌ها را برای کالاهای وارداتی از کشورهای ثالث حفظ می‌کنند، این اقدام آنها باعث بهبود سوددهی مبادله برای تجار دو کشور می‌شود؛ زیرا هر دو کشور محصولات همسایگانشان را که قادر به تولید ارزانتر هستند را وارد می‌کنند. اما باید توجه داشت که در این حال، تجارت منحرف می‌شود؛ چراکه این دو کشور کالاهایی را از یکدیگر می‌خرند که سابق بر این از سایر کشورهایی که در تولید آنها کاراتر بودند وارد می‌کردند. پیام صریح واینر این بود که مناطق تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی تجارت ممکن است به تجارت اعضای خود و رفاه جهانی آسیب وارد کنند.

نظریه اتحادیه گمرکی واینر، زمینه تشکیل جامعه اروپا در سال ۱۹۵۷ و موافقت‌نامه تجارت آزاد اروپا را فراهم کرد و بعلاوه، این نظریه بعداً توسط اقتصاددانان دیگر از جمله جاگدیش باگوواتی (Bhagwati, 1990)، وونوکات و وونوکات (Wonnacott & Wonnacott, 1981) بسط یافت و به نظریه یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای معروف شد. در این نظریه، کشورهای عضو براساس دو مفهوم اثر "ایجاد تجارت"<sup>۳</sup> و "انحراف تجارت"<sup>۴</sup> ارزیابی می‌شوند.

در مقابل نظریه واینر، نظریه "شرکای تجاری طبیعی"<sup>۵</sup> ارائه شده است. این نظریه بر مبنای وجود حجم تجارت بالا در میان دو یا چند کشور با کمترین فاصله جغرافیایی تعریف می‌شود. اقتصاددانانی مانند لورنس سامرز براین عقیده‌اند که در مورد ترتیبات تجاری ترجیحی<sup>۶</sup> بدین لحاظ که شرکای تجاری طبیعی هستند، آثار ایجاد تجارت آن بیش از انحراف تجارت آن است (Summers, 19991). از سوی دیگر، پل کروگمن معتقد است که اگرچه تجارت بر مبنای مزیت نسبی استوار است، ولی تحت تأثیر مسابلی از قبیل جغرافیا نیز قرار دارد و حذف فاصله جغرافیایی، هزینه‌های حمل و نقل را کاهش می‌دهد و به همین دلیل، همسایگان در چنین مناطقی در گستره وسیعی با یکدیگر داد و ستد می‌کنند و انحراف تجارت بسیار اندک خواهد بود (Krugman, 1991).

1. The Customs Union Issue
2. International Trade Organization(ITO)
- 3.Trade Creation
- 4.Trade Diversion
5. Natural Trading Partners
6. Preferential Trade Agreements(PTAs)

باگواتی معتقد است طرح ترتیبات تجاری منطقه‌ای به صورت ایستا، عامل زمان را که در تسریع و یا کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی مهم ارزیابی می‌شود، در بر ندارد. باگواتی دو مفهوم بلوک‌های بازدارنده<sup>۱</sup> و بلوک‌های سازنده<sup>۲</sup> را مطرح می‌کند (Bhagwati, 1996:83). این دو اصطلاح به دو مفهوم انحراف تجارت و ایجاد تجارت که واینر مطرح کرده بود، بسیار نزدیک است. مسئله انحراف تجارت و یا بازدارنده بودن یک تشکل منطقه‌ای در رشد تجارت، به‌سادگی قابل اندازه‌گیری نیست و بدین لحاظ باید بیشتر به اهداف و اصول تشکیل یک منطقه تجاری توجه شود. هرچه قطب‌بندی‌های سیاسی رنگ می‌بازند بلوک‌بندی‌های اقتصادی بیشتر شکل می‌گیرند و تقویت می‌شوند. در ترتیبات منطقه‌ای تلاش می‌شود با کمک امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری از قبیل تسهیل مقررات تجاری، آزادسازی و ایجاد ترتیبات تجاری ترجیحی، از اقتصادهای منطقه‌ای حمایت شود. دلایلی از جمله دنبال کردن منافع اقتصادی، انگیزه‌های سیاسی، نگرانی از انزوا در محیط تجارت بین‌المللی، تقویت و حمایت از صنایع نوپا و تثبیت اصلاحات اقتصادی داخلی از جمله علل گرایش به ترتیبات منطقه‌ای هستند.

### ۳- سابقه آزادسازی تجاری بین کشورهای عضو اکو

پیش از شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی (اکو)، سه کشور منطقه (ایران، ترکیه و پاکستان) در قالب سازمان همکاری برای توسعه (آر.سی.دی) با یکدیگر همکاری می‌کردند. آزادسازی تجارت کالا از طریق انعقاد موافقتنامه‌های تجاری بین اعضاء به عنوان یکی از اهداف این سازمان پیش‌بینی گردیده بود که به دلیل عدم تدوین دستورالعمل‌های آزادسازی تجاری، مجالی برای تحقق این هدف در سالهای اولیه تأسیس این سازمان فراهم نشد.

کشورهای عضو این سازمان به منظور تقویت همکاری‌های خود، در سال ۱۹۷۶ به یک رشته توافقاتی دست یافتند که به موافقتنامه از میر معروف است. در این عهدنامه برای نخستین بار صراحتاً، طی ماده‌ای ایجاد یک منطقه آزاد تجاری بین کشورهای عضو از طریق کاهش تدریجی موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای در دوره ده ساله پیش‌بینی گردید (مزروقی و حسینی، ۱۳۸۲: ۳۸). با این حال موافقتنامه از میر نیز به دلیل تحولات سیاسی داخلی کشورهای عضو هیچگاه به تصویب نرسید. با کناره‌گیری ایران از ترتیبات آر.سی.دی در نتیجه پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، فعالیتهای این سازمان با رکود مواجه گردید و ایده تأسیس منطقه آزاد تجاری بین کشورهای منطقه نیز مجال تحقق نیافت.

1. stumbling blocks
2. building Blocks

با ابراز تمایل ایران مبنی بر از سرگیری همکاری‌های منطقه‌ای متعاقب پایان یافتن جنگ هشت ساله، سازمان اکو با ایجاد اصلاحاتی در موافقتنامه از میر در سال ۱۹۹۱ جایگزین سازمان آ.سی.دی شد. در این سازمان، گسترش تجارت و امکان دسترسی آزادتر به بازارهای یکدیگر به عنوان یکی از اهداف مطرح شد و با تعدیل مفاد موافقتنامه از میر، ایجاد یک نظام تجارت ترجیحی بین اعضاء پیش‌بینی گردید (همان: ۳۳-۳۴). کشورهای عضو اکو در سال ۱۹۹۲ در مورد تأسیس نظام ترجیحات تعرفه‌ای محدود بین خود به توافق رسیده و پذیرفتند تا تعرفه‌های خود را در ارتباط با تعدادی از کالاهای منتخب هر کشور عضو به میزان ده درصد کاهش دهند (همان: ۳۲). سه کشور بنیانگذار اکو (ایران، ترکیه و پاکستان) در اولین نشست کمیته همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی این سازمان در تهران به مبادله فهرست کالاهای مشمول ترجیحات تعرفه‌ای بین خود اقدام نموده و ضمیمه قواعد مبدأ پروتکل تعرفه‌های ترجیحی را به تصویب رساندند.

مهمترین اقدام دیگر کشورهای عضو اکو در زمینه آزادسازی تجاری، تصویب موافقتنامه همکاری‌های بازرگانی در نشست وزیران بازرگانی کشورهای عضو در اسفند ۱۳۷۸ در تهران بود. کشورهای عضو اکو با تدوین موافقتنامه فوق به ترسیم چشم‌انداز همکاری‌های تجاری خود از جمله کاهش تعرفه‌های گمرکی و رفع موانع غیرتعرفه‌ای، تسهیل در امور تجاری، بانکی و بیمه‌ای پرداختند. در این زمینه، تدوین و اجرای موافقتنامه تجاری اکو (اکوتا) می‌تواند مهمترین گام در جهت توسعه آزادسازی تجاری در بین اعضای اکو به شمار آید.

موافقتنامه تجاری اکو (اکوتا) که در ژوئیه ۲۰۰۳ به تصویب نمایندگان پنج کشور عضو اکو رسید، با هدف ایجاد سازوکاری برای توسعه تجارت منطقه‌ای، افزایش و تقویت روابط اعضاء از طریق کاهش تعرفه‌ها و حذف موانع غیر تعرفه‌ای، فراهم ساختن شرایط رقابت منصفانه تجاری بین اعضا و افزایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت در منطقه در ۳۹ ماده تدوین گردید. اعضای اکو، در قالب اکوتا، به آزادسازی تدریجی تجارت در یک دوره زمانی پنج ساله اقدام می‌نمایند<sup>۱</sup>.

کشورهای عضو اکو با پذیرش موافقتنامه اکوتا مکلف می‌گردند تا تعرفه‌های کالاهای مندرج در فهرست مثبت خود را (کالاهای مشمول تعهد کاهش تعرفه‌ها در اکوتا که حداقل ۸۰ درصد خطوط تعرفه‌ای را در بر می‌گیرد) طی پنج مقطع، سالانه به ۱۰ درصد کاهش دهند.

۱. براساس اصلاحیه مصوب اولین نشست کارشناسان ارشد تجاری اکو در ژانویه ۲۰۰۴ در آنکارا، دوره زمانی اجرای تعهد کاهش تعرفه‌ها و برخی از دیگر تعهدات در چارچوب این موافقتنامه، از هشت سال به پنج سال کاهش یافت. تعهد کاهش تعرفه‌ها با هدف رسیدن به نرخ نهایی ده درصد نیز در اصلاحیه جدید به موافقتنامه اکوتا اضافه گردیده است. از دیگر تغییرات جدید در قالب اصلاحیه اکوتا، شرط حداقل کاهش سالانه ۱۵ درصد در تعرفه‌ها می‌باشد.

اعضای اکوتا همچنین متعهد می‌گردند تا ضمن تثبیت نرخ تعرفه‌های خود، در فاصله دو سال از زمان لازم الاجراء شدن این موافقتنامه، کلیه موانع غیر تعرفه‌ای واردات شامل سهمیه‌بندی‌ها و دیگر محدودیت‌های مقداری و مجوزهای وارداتی و همچنین عوارض گمرکی و محدودیت‌های مقداری بر صادرات را در ارتباط با تجارت تمام کالاها در تمام خطوط تعرفه‌ای (به استثناء یک درصد فهرست کالاهای حساس و استثنائات عمومی و امنیتی) لغو نمایند. از دیگر تعهدات عمده‌ای که طرفهای متعاهد اکوتا در زمینه تجارت کالا می‌پذیرند، تعمیم اصل رفتار ملی (به معنی عدم تبعیض بین کالاهای وارداتی و تولیدات داخلی) به تمام کالاهای وارداتی از دیگر طرفهای این موافقتنامه (به استثنای فهرست کالاهای حساس، حداکثر یک درصد خطوط تعرفه‌ای، و استثنائات عمومی و امنیتی) در زمینه قوانین و مقررات و تشریفات مربوط به فروش، عرضه، خرید، حمل و نقل و توزیع آنها می‌باشد.

اکوتا همچنین ضوابط و مقرراتی را در زمینه انحصارات تجاری دولتی و یارانه‌های دولتی (به استثناء تولید محصولات کشاورزی) با هدف جلوگیری از هرنوع لطمه به منافع تجاری دیگر طرفهای این موافقتنامه اعمال نموده و موازینی را نیز در زمینه حقوق مالکیت آثار فکری با هدف انطباق طرفهای این موافقتنامه با برخی از معیارهای بین‌المللی در این زمینه در بر می‌گیرد.

#### ۴- روش تحقیق برآورد آثار برقراری موافقتنامه تجاری

روش بررسی آثار برقراری ترتیبات تجاری میان ایران و اعضای اکو، اساساً با دید تأثیر بر بازرگانی خارجی ایران مبنای عمل قرار گرفته و از تخمین‌های رگرسیونی بهره می‌گیرد. الگوی مورد استفاده، از حساسیت تقاضای واردات نسبت به تغییر در هزینه مبادله آغاز می‌شود. تقاضای واردات در دو سو، یکی تقاضای ایران برای کالاهای صادراتی کشورهای اکو و دیگری تقاضای وارداتی کشورهای اکو برای کالاهای صادراتی ایران مدنظر قرار می‌گیرد. هنگامی که صرفاً بحث تأثیر بر بازرگانی خارجی ایران مورد توجه باشد، تأثیر بر واردات به طور مستقیم محاسبه می‌شود، اما تأثیر بر صادرات به طور غیرمستقیم و در واقع معادل تأثیر بر واردات اعضای اکو از ایران ارزیابی می‌شود. بدیهی است هنگامی که تأثیر مزبور از دید متقابل و بر بازرگانی خارجی کشورهای اکو مورد توجه باشد، همین روش قابل استفاده است. هزینه مبادله، در واقع همان قیمت کالاهای وارداتی است که تعرفه را نیز در بردارد.

انتظار می‌رود، با کاهش سطح عمومی قیمت‌ها، تقاضای کالاها افزایش یابد. البته قانون مزبور در مورد کاهش قیمت تک‌تک کالاها نیز صادق است. اما هنگامی که قیمت کالایی به صورت یکجانبه و بدون کاهش قیمت کالاهای مشابه (جانشین) تغییر یابد، علاوه بر تأثیر مستقیم و اولیه آن بر تقاضا،

باعث خواهد شد در تأثیر ثانویه، مشتریان با جانشین نمودن مصرف کالای ارزانتر به جای کالای گرانتر، تقاضای آن را بیش از پیش افزایش دهند. زمانی که بحث مزبور در قالب تجارت بین‌الملل صورت می‌پذیرد، از تأثیر اولیه به‌عنوان "ایجاد تجارت" یاد می‌شود و تأثیر ثانویه نیز "انحراف تجارت" است<sup>۱</sup>. در ادامه بحث، به‌منظور برآورد میزان ایجاد و انحراف تجارت ایران با کشورهای اکو که ناشی از برقراری ترتیب تجاری ترجیحی باشد، روشهای مقداری مورد استفاده، ارائه می‌شوند.

روش محاسبه میزان ایجاد تجارت: دستیابی به رابطه‌ی نهایی که به کمک آن تجارت ایجاد شده در قبل از کاهش نرخ تعرفه ایران از کشورهای اکو (یا به‌طور متقابل) محاسبه می‌شود، با توجه به یک رابطه معروف در اقتصاد برای اندازه‌گیری حساسیت تقاضا در مقابل تغییر قیمت<sup>۲</sup> صورت می‌پذیرد.

$$Em_{ij} = \frac{\Delta M_{ij}}{\Delta P_{ij}} \times \frac{P_{ij}}{M_{ij}} \quad (1)$$

که  $Em_{ij}$  کشش تقاضای واردات کشور  $i$  در برابر قیمت کالای کشور  $j$ ،  $M_{ij}$  واردات کشور  $i$  از کشور  $j$ ،  $P_{ij}$  قیمت کالای وارداتی کشور  $i$  از کشور  $j$  و  $\Delta$  نماد تغییرات است. با توجه به آنکه به دنبال محاسبه میزان تغییر در واردات ( $M$ ) در مقابل تغییر در تعرفه ( $T$ ) هستیم، در گام نخست رابطه فوق به این شکل بازنویسی می‌شود:

$$\Delta M_{ij} = Em_{ij} \times M_{ij} \times \frac{\Delta P_{ij}}{P_{ij}} \quad (2)$$

در گام دوم، جایگاه نرخ تعرفه و تغییرات آن در رابطه تعیین می‌گردد. با توجه به آنکه قیمت کالای وارداتی ( $P_{ij}$ ) معادل قیمت کالا قبل از ورود و در مرز کشور وارد کننده ( $P_f$ ) بعلاوه میزان تعرفه اعمال شده برای ورود آن ( $T_{ij}$  یا درصدی از ارزش واحد کالای وارداتی) است، می‌توان ارتباط مزبور را به شکل مقابل نشان داد:

$$P_{ij} = P_f + P_f \times T_{ij} \quad (3)$$

۱. ایجاد تجارت: افزایش در واردات کشور کاهش‌دهنده تعرفه از شریک تجاری آن، که ناشی از کاهش قیمت نسبی واردات از شریک تجاری در مقابل کالاهای داخلی باشد، میزان تجارت ایجاد شده است. انحراف تجارت: افزایش در واردات کشور کاهش‌دهنده تعرفه از شریک تجاری آن، که ناشی از کاهش قیمت نسبی واردات از شریک تجاری در مقابل سایر شرکای تجاری باشد، میزان تجارت منحرف شده است. در این حالت فرض بر آن است که کل تجارت کشور کاهش‌دهنده تعرفه، تغییر ننموده و صرفاً توزیع جغرافیایی واردات تغییر می‌نماید.

۲. گفتنی است، کشش تقاضای واردات کالا عبارت است از درصد تغییر در مقدار واردات در مقابل یک درصد تغییر در قیمت کالای وارداتی که انتظار می‌رود علامت آن در مورد کالاهای معمولی، منفی باشد.

بنابراین با در نظر گرفتن مقدار متغیر در حالت اولیه (زمان صفر) و مقدار آن در حالت ثانویه (زمان ۱)، جزء تغییرات نسبی قیمت که در رابطه (۲) آمده، عبارت خواهد شد از:

$$\frac{\Delta P_{ij}}{P_{ij}} = \frac{T_{ij1} - T_{ij0}}{1 + T_{ij0}} \quad (4)$$

با قرار دادن رابطه (۴) در رابطه (۲)، مقدار مطلق افزایش در واردات ( $\Delta M_{ij}$ ) ناشی از تغییر در تعرفه کالاهای وارداتی ایران (یا کشورهای اکو)، به دلیل برقراری ترتیب تجاری ترجیحی، عبارت است از:

$$TC_{ij} = \Delta M_{ij} = Em_{ij} \times M_{ij} \times \frac{T_{ij1} - T_{ij0}}{1 + T_{ij0}} \quad (5)$$

در واقع، با در اختیار داشتن کشش قیمتی تقاضای واردات از شریک تجاری، مقدار واردات از شریک تجاری در سال مبنا و نرخ تعرفه پیش و پس از برقراری ترتیب تجاری ترجیحی، محاسبه تجارت ایجاد شده با کمک رابطه (۵) به سهولت امکان پذیر خواهد بود.

روش محاسبه میزان انحراف تجارت: در این روش، واردات از کشورهای اکو در کنار واردات از سایر کشورهای جهان مقایسه می شود و به شیوه ای مشابه با روش محاسبه ایجاد تجارت، از رابطه کشش جانشینی واردات استفاده می شود. کشش جانشینی مشخص می نماید که در صورت کاهش نسبی قیمت کالاهای وارداتی ایران از کشورهای اکو نسبت به واردات از سایر کشورها، تا چه حد واردات ایران از سایر کشورها به سمت واردات از اعضای اکو انتقال می یابد.

میزان تغییر در واردات ایران از کشورهای اکو که ناشی از کاهش تبعیض آمیز تعرفه کالاهای وارداتی ایران از این کشورها نسبت به تعرفه بر کالاهای وارداتی از سایر کشورهاست، از رابطه حساسیت واردات نسبی در برابر قیمتهای نسبی ( $Es_{ij}$ )، قابل محاسبه است:

$$Es_{ij} = \frac{\Delta(M_{ij}/M_{ir})}{\Delta(P_{ij}/P_{ir})} \times \frac{(P_{ij}/P_{ir})}{(M_{ij}/M_{ir})} \quad (6)$$

در رابطه (۶)،  $M_{ij}$  واردات کشور  $i$  از کشور  $j$  (هر دو عضو اکو)،  $M_{ir}$  واردات عضو  $i$  از کشور  $r$  (غیر عضو اکو)،  $(M_{ij}/M_{ir})$  مبین واردات نسبی (نسبت واردات)،  $P_{ij}$  قیمت وارداتی کشور  $i$  از کشور  $j$ ،  $P_{ir}$  قیمت وارداتی کشور  $i$  از کشور  $r$ ،  $(P_{ij}/P_{ir})$  مبین قیمتهای نسبی (نسبت قیمتها) و  $\Delta$  نماد تغییرات است. برای محاسبه میزان انحراف در تجارت ( $\Delta M_{ij}$ )، رابطه فوق به صورت ذیل بازنویسی می گردد:



$$\Delta\left(\frac{M_{ij}}{M_{ir}}\right) = Es_{ij} \times \left(\frac{M_{ij}}{M_{ir}}\right) \left(\frac{\Delta P_{ij}/P_{ir}}{P_{ij}/P_{ir}}\right) \quad (7)$$

سپس با استفاده از قواعد دیفرانسیل گیری، سمت چپ رابطه فوق بسط داده می شود:

$$\Delta\left(\frac{M_{ij}}{M_{ir}}\right) = \frac{M_{ir}(\Delta M_{ij}) - M_{ij}(\Delta M_{ir})}{M_{ir}^2} \quad (8)$$

با توجه به این فرض که جایگزینی کشورهای اکو به جای سایر کشورها، بدون تأثیر در میزان واردات ایران صورت پذیرد، بنابراین می بایست رابطه  $\Delta M_{ij} = -\Delta M_{ir}$  برقرار باشد. در این صورت سمت چپ رابطه (۷) به صورت زیر تبدیل خواهد شد:

$$\Delta\left(\frac{M_{ij}}{M_{ir}}\right) = \frac{(M_{ir} + M_{ij})}{M_{ir}^2} \Delta M_{ij} \quad (9)$$

از طرف دیگر، نسبت قیمت‌ها و ارتباط آن با نرخ تعرفه نیز به صورت ذیل تبدیل خواهد شد:

$$\frac{\Delta(P_{ij}/P_{ir})}{P_{ij}/P_{ir}} = \frac{(1+T_{ij1})/(1+T_{ir1})}{(1+T_{ij0})/(1+T_{ir0})} - 1 \quad (10)$$

با توجه به اینکه تعرفه بر کالاهای وارداتی از سایر کشورهای جهان، بدون تغییر باقی می ماند:

$$T_{ir1} = T_{ir0} \text{ و در نتیجه خواهیم داشت:}$$

$$\frac{\Delta(P_{ij}/P_{ir})}{P_{ij}/P_{ir}} = \frac{T_{ij1} - T_{ij0}}{1 + T_{ij0}} \quad (11)$$

با جایگذاری روابط (۹) و (۱۱) در رابطه (۷) و لحاظ نمودن تساوی  $M_{ij} + M_{ir} = M_i$  در آن،

رابطه نهایی جهت محاسبه میزان انحراف تجارت (TD) به صورت زیر به دست می آید:

$$TD_i = \Delta M_{ij} = Es_i \times \frac{M_{ij} \times M_{ir}}{M_i} \times \frac{T_{ij1} - T_{ij0}}{1 + T_{ij0}} \quad (12)$$

ذکر این نکته ضروری است که روابط محاسبه شده صرفاً وقتی قابل استفاده هستند که کشش قیمتی صادرات بی نهایت باشد. به عبارت دیگر تقاضای کشور واردکننده به قدری کوچک باشد که بر قیمت جهانی صادرات آن کالا بی تأثیر باشد و در این پژوهش این گونه فرض شده است.

##### ۵- برآورد مدل جاذبه برای جریان تجاری ایران و اعضای اکو

برای برآورد اثرات تجارت و اعمال تعرفه‌های ترجیحی ایران با اعضای اکو از یک مدل جاذبه تعمیم یافته در قالب مدل داده های تلفیقی طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۸ استفاده شده است. مدل جاذبه

تعمیم یافته چهار گروه از متغیرها (تولید و درآمد، موانع تجاری، اثرات همگرایی و هزینه های تجارت) را در بر دارد. این مطالعه شامل واردات ایران از اعضای اکو و نیز صادرات ایران به کشورهای فوق (جریان تجارت بین اعضای اکو و ایران) در سطح کلان می باشد. دوره زمانی مورد مطالعه ۲۰۰۲-۱۹۹۸ می باشد و آمار صادرات و واردات ایران از سالنامه آمار بازرگانی ایران به دست آمده و سایر متغیرها از لوح های فشرده WDI، IFS و PC-TAS استخراج شده اند و واحد سنجش کلیه متغیرها، دلار آمریکا می باشد.

### ۵-۱- واردات ایران از اکو

طبق مبانی نظری، تقاضای کل کالاهای وارداتی، تابع درآمد کل و قیمت کالاهای وارداتی و قیمت کالاهای مشابه داخلی می باشد. قیمت کالاهای وارداتی، متغیری برونزا است، زیرا عرضه این کالاها نسبت به قیمت کاملاً باکشش فرض می شود.

تصریح مدل کل واردات ایران از کشورهای اکو طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۸ به صورت زیر است:

$$M_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 PGDP_{it} + \beta_2 PGDP_{jt} + \beta_3 P_t + \beta_4 PP_t + \eta_{ijt} \quad (13)$$

با انجام تبدیلات لازم و استفاده از اپراتور لگاریتم، مدل فوق به صورت زیر باز نویسی می گردد:

$$LM_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LPGDP_{it} + \beta_2 LPGDP_{jt} + \beta_3 LP_t + \beta_4 LPP_t + \varepsilon_{ijt} \quad (14)$$

$$LM_{ijt} = \log(M_{ijt} * 100 P_M)_t, LPGDP_{it} = \log(PGDP_{it}), LPGDP_{jt} = \log(PGDP_{jt}),$$

$$LP_t = \log(PM_j / CPI)_t, LPP_t = \log(PW_k / CPI)_t$$

$LM_{ijt}$ : لگاریتم واردات ایران از کشور زام در زمان  $t$  (بر حسب ارقام واقعی)؛  $LPGDP_{it}$ : لگاریتم درآمد سرانه ایران در زمان  $t$ ؛  $LPGDP_{jt}$ : لگاریتم درآمد سرانه کشور زام در زمان  $t$ ؛  $PM_j$ : شاخص قیمت کالاهای وارداتی از کشور زام؛  $CPI$ : شاخص قیمت مصرف کننده ایران؛  $PW_k$ : شاخص قیمت کالاهای وارداتی از کشورهای جهان به جز کشور زام؛  $LPT$ : لگاریتم قیمت نسبی واردات از کشور ز؛  $LPP_t$ : لگاریتم قیمت نسبی واردات از جهان غیر از کشور زام؛  $PM$ : شاخص کل قیمت کالاهای وارداتی ایران

تمام متغیرهای قیمت و درآمد به قیمت های ثابت ۱۹۹۷ می باشند (۱۹۹۷=۱۰۰). طبق مبانی

نظری، انتظار داریم که  $\beta_2 > 0$  و  $\beta_1 > 0$  و  $\beta_3 > 0$  ولی  $\beta_4$  می تواند مثبت یا منفی باشد.

نتایج تخمین واردات ایران از اکو طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۸ در جدول (۱) نشان داده شده است که در آن بر اساس آماره های تشخیصی FE و H مدل اثرات تصادفی به عنوان مدل برتر انتخاب می شود. در این مدل با تعداد کل مشاهدات برابر ۲۲۵، حدود ۸۱ درصد نوسانات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل مدل، توضیح داده می شود. کشش درآمدی واردات ایران برابر ۰/۸۷ و کشش درآمدی صادرات اکو برابر ۰/۵۲ و کشش قیمتی واردات برابر ۰/۳۵- و کشش جانشینی واردات نیز برابر ۰/۰۵ می باشد. همچنین به دلیل پذیرش مدل اثرات تصادفی باید گفت که خطای

مدل واردات ناشی از تفاوت بین کشورهای اکو و زمان است یعنی میان رفتار واردات ایران از کشورهای عضو اکو تفاوت وجود دارد و این تفاوت با گذشت زمان نیز فرق کرده است.

جدول (۱). نتایج تخمین مدل واردات ایران از اکو

| متغیر توضیحی      | اثرات مشترک |         | اثرات ثابت    |         | اثرات تصادفی |         |
|-------------------|-------------|---------|---------------|---------|--------------|---------|
|                   | ضریب        | آماره t | ضریب          | آماره t | ضریب         | آماره t |
| LGDP <sub>i</sub> | ۰/۸۹۶       | ۱/۸۵    | ۰/۸۶۱         | ۲/۵۴    | ۰/۸۶۷        | ۲/۰۸    |
| LGDP <sub>j</sub> | ۰/۶۱۸       | ۳/۱۷    | ۰/۷۱۷         | ۴/۰۶    | ۰/۵۲۴        | ۱/۷۴    |
| LP                | -۰/۵۱۳      | -۲/۰۰   | -۰/۳۹۲        | -۲/۷۵   | -۰/۳۴۸       | -۱/۷۲   |
| LPP               | ۰/۰۱۸       | ۰/۱۱    | ۰/۰۵۶         | ۰/۷۰    | ۰/۰۴۸        | ۲/۴۲    |
| عرض از مبدا       | ۳/۱۸۱       | ۰/۴۱    | -----         | -----   | ۲۸/۲۳۱       | ۰/۴۰    |
| R <sup>2</sup>    | ۶۴          |         | ۸۱            |         | ۷۹           |         |
| آماره F           | ۳/۴۲(۰/۰۱۷) |         | ۱۶/۹۷(۰/۰۰۰)  |         | -----        |         |
| آماره FE          | -----       |         | ۱۷/۹۴۸(۰/۰۰۰) |         | -----        |         |
| آماره H           | -----       |         | -----         |         | ۱/۳۸(۰/۸۴۸)  |         |
| تعداد مشاهدات     | ۲۲۵         |         | ۲۲۵           |         | ۲۲۵          |         |

\*\*\*و\*\* معنی دار در سطح ۹۵ و ۹۰ درصد اطمینان FE آماره آزمون اثرات ثابت H آماره آزمون هاسمن (اثرات تصادفی)

ماخذ: محاسبات تحقیق

## ۵-۲- صادرات ایران به اکو

صادرات کل ایران به اکو با استفاده از مدل داده های تلفیقی به صورت زیر مورد بررسی قرار می گیرد :

$$X_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 GDP_{jt} + \beta_3 PW_t + \beta_4 LTMG_{jt} + \mu_{ijt} \quad (15)$$

با انجام تبدیلات لازم و استفاده از اپراتور لگاریتم مدل فوق به صورت زیر باز نویسی می گردد :

$$LX_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LGDP_{it} + \beta_2 LGDP_{jt} + \beta_3 LPW_t + \beta_4 LTMG_{jt} + \varepsilon_{ijt}$$

$$LX_{ijt} = \text{Log}(X_{ijt} * 100 / P_x)_t, LGDP_{it} = \text{Log}(GDP_{it}), LGDP_{jt} = \text{Log}(GDP_{jt}),$$

$$LPW_t = \text{Log}(TVOX / TOX)_t, LTMG_{jt} = \text{Log}(TIM_j / GDP_j)_t$$

که در آن،  $X_{ijt}$ : صادرات ایران به کشور  $j$  ام در زمان  $t$ ؛  $PX_t$  شاخص قیمت صادرات در زمان  $t$  ( $100=1997$ )؛  $GDP_{it}$  تولید ناخالص داخلی ایران در زمان  $t$ ؛  $GDP_{jt}$  تولید ناخالص داخلی کشور  $j$  در زمان  $t$ ؛  $TVOX_t$  ارزش صادرات ایران به کشورهای جهان به غیر از کشور  $j$  ام؛  $TOX_t$  میزان کل صادرات ایران به کشورهای جهان به غیر از کشور  $j$  ام؛  $TIM_j$  کل واردات کشور  $j$  ام در زمان  $t$ ؛  $TMG_{jt}$  نسبت واردات به تولید ناخالص داخلی در کشور  $j$  ام در زمان  $t$  و  $PW_t$  قیمت واحد صادرات کالا به سایر نقاط جهان به جز کشور  $j$  ام در زمان  $t$  می باشد.

طبق مبانی نظری، انتظار داریم که  $\beta_1$  و  $\beta_2$  و  $\beta_4$  مثبت و  $\beta_3$  مثبت و یا منفی باشد.

نتایج تخمین صادرات ایران به اکو طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۸ در جدول (۲) نشان داده شده است. بر اساس آماره های تشخیصی FE و H مدل اثرات ثابت به عنوان مدل برتر انتخاب می شود که در آن با تعداد کل مشاهدات برابر ۲۲۵، حدود ۷۹ درصد نوسانات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل، توضیح داده می شود. کشش درآمدی صادرات ایران به اکو برابر ۰/۹۷، کشش درآمدی واردات اکو برابر ۰/۸۸، کشش قیمتی برابر ۰/۶۲ و کشش صادرات نسبت به درجه باز بودن اقتصاد وارد کننده (اکو) نیز برابر ۰/۹۶ می باشد. همچنین به دلیل پذیرش مدل اثرات ثابت باید گفت که خطای مدل صادرات، ناشی از تفاوت بین رفتار صادراتی ایران بین کشورهای اکو می باشد.

جدول (۲). نتایج تخمین مدل صادرات ایران به اکو

| اثرات تصادفی |       | اثرات ثابت   |       | اثرات مشترک  |        | متغیر توضیحی      |
|--------------|-------|--------------|-------|--------------|--------|-------------------|
| آماره t      | ضریب  | آماره t      | ضریب  | آماره t      | ضریب   |                   |
| ۱/۷۶         | ۰/۸۱۴ | ۲/۵۰         | ۰/۹۷۳ | ۲/۱۷         | ۰/۹۳۳  | LGDP <sub>i</sub> |
| ۴/۳۲         | ۰/۶۹۳ | ۲/۷۲         | ۰/۸۷۸ | ۷/۳۰         | ۰/۶۴۲  | LGDP <sub>j</sub> |
| ۱/۱۱         | ۰/۶۴۴ | ۱/۷۹         | ۰/۶۲۳ | ۰/۶۶         | ۰/۴۳۶  | LPW               |
| ۲/۸۷         | ۰/۹۱۴ | ۲/۹۰         | ۰/۹۶۴ | ۷/۳۹         | ۱/۰۲۲  | LTMG              |
| ۱/۲۷         | ۷/۸۱۳ | -----        | ----- | ۰/۵۵         | ۱۷/۹۸۴ | عرض از مبدأ       |
| ۷۳           |       | ۷۹           |       | ۶۸           |        | R <sup>2</sup>    |
| -----        |       | ۶/۶۰(۰/۰۰۰)  |       | ۲۶/۱۴(۰/۰۰۰) |        | آماره F           |
| -----        |       | ۴/۵۸۲(۰/۰۰۱) |       | -----        |        | آماره FE          |
| ۲۲/۳۱(۰/۰۰۱) |       | -----        |       | -----        |        | آماره H           |
| ۲۲۵          |       | ۲۲۵          |       | ۲۲۵          |        | تعداد مشاهدات     |

\*\*\* معنی‌دار در سطح ۹۵ و ۹۰ درصد اطمینان FE آماره آزمون اثرات ثابت H آماره آزمون هاسمن (اثرات تصادفی)   
 مأخذ: نتایج بدست آمده از تحقیق

## ۶- نتایج تحقیق

باتوجه به هدف این مطالعه، در این قسمت میزان تأثیر کاهش نرخ تعرفه متقابل در قالب مفاد موافقتنامه تجاری اکو (اکوتا) و ایجاد ناحیه آزاد تجاری بر صادرات/واردات ایران به/از کشورهای اکو برآورد و تحلیل می‌شود.

قبل از بیان نتایج آثار موافقتنامه تجاری سازمان همکاری اقتصادی اکو بر توسعه تجارت خارجی ایران لازم است چند نکته در خصوص داده‌های آماری مورد استفاده در محاسبه ایجاد و انحراف تجارت بیان شود:

۱- جریان تجاری کشورهای عضو اکو با یکدیگر: ارزش کل تجارت (صادرات و واردات) کشورهای عضو اکو با جهان و سهم آن، ارزش تجارت متقابل و دوجانبه با یکدیگر، سهم تجارت منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای اعضا و کل اکو برای دو سال ۱۹۹۷ و ۲۰۰۳ از سالنامه آماری صندوق بین‌المللی پول برگرفته شده است.

۲- تجارت دوجانبه ایران با کشورهای عضو اکو: ارزش تجارت (اعم از واردات و صادرات) ایران با کشورهای عضو اکو به همراه سهم و رتبه از تجارت (واردات و صادرات) ایران و تراز تجاری بدون نفت ایران طی دو سال ۱۳۷۶ (۱۹۹۷) و ۱۳۸۲ (۲۰۰۳) از سالنامه آمار بازرگانی خارجی ایران اخذ شده است.

۳- میانگین ساده نرخهای تعرفه برای کشورهای عضو اکو: میانگین ساده نرخ تعرفه‌های گمرکی اعمال شده بر کل تولیدات، محصولات کشاورزی و محصولات غیرکشاورزی برای هر یک از کشورهای عضو اکو در سال ۲۰۰۳ به همراه میزان تعهدات کاهشی آن کشورها در قالب موافقتنامه تجاری اکو- برگرفته از گزارش تجارت جهانی سال ۲۰۰۴ سازمان جهانی تجارت- در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

از مقایسه داده‌های آماری مندرج در جدول شماره (۳) با مفاد موافقتنامه تجاری اکو نتایج می‌شود که برای دستیابی به نرخ نهایی ۱۰ درصد تا انتهای ۵ مقطع سالانه، تنها سه کشور ایران، پاکستان و ازبکستان به ترتیب در هر مقطع سالانه ۱۸/۲، ۱۰/۲ و ۱/۹ درصد میانگین ساده تعرفه‌های کشوری را- با فرض کاهش یکنواخت- می‌باید کاهش بدهند. در واقع این سه کشور در قبال دیگر اعضای اکو می‌باید به‌طور یک‌جانبه به آزاد سازی تجاری تدریجی اقدام نمایند.

جدول (۳). میانگین ساده نرخ تعرفه کشورهای اکو در سال ۲۰۰۳ و تعهدات کاهشی تعرفه در قالب اکو (درصد)

| کشور      | کل محصولات         |                                              | محصولات کشاورزی    |                                              | محصولات غیرکشاورزی |                                               |
|-----------|--------------------|----------------------------------------------|--------------------|----------------------------------------------|--------------------|-----------------------------------------------|
|           | میانگین ساده تعرفه | نرخ تعرفه هدفگذاری شده و درصد تغییرات سالانه | میانگین ساده تعرفه | نرخ تعرفه هدفگذاری شده و درصد تغییرات سالانه | میانگین ساده تعرفه | نرخ تعرفه هدف گذاری شده و درصد تغییرات سالانه |
| آذربایجان | ۸/۷                | -                                            | ۱۲/۷               | ۱۰ (۴/۷)-                                    | ۸/۱                | -                                             |
| ازبکستان  | ۱۱                 | ۱۰ (۱/۹)-                                    | ۱۰/۲               | ۱۰ (۰/۴)-                                    | ۱۱/۱               | ۱۰ (۱/۷)-                                     |
| افغانستان | ...                | -                                            | ...                | -                                            | ...                | -                                             |
| ایران     | ۲۷/۳               | ۱۰ (۱۸/۳)-                                   | ۳۴/۱               | ۱۰ (۳۱/۸)-                                   | ۲۶/۳               | ۱۰ (۱۴/۹)-                                    |
| پاکستان   | ۱۷/۱               | ۱۰ (۱۰/۳)-                                   | ۲۰/۴               | ۱۰ (۱۳/۳)-                                   | ۱۶/۶               | ۱۰ (۸/۱)-                                     |
| تاجیکستان | ۸/۳                | -                                            | ۹/۶                | -                                            | ۸/۱                | -                                             |
| ترکمنستان | ۵/۱                | -                                            | ۱۳/۵               | ۱۰ (۵/۸)-                                    | ۳/۸                | -                                             |
| ترکیه     | ۱۰                 | -                                            | ۴۲/۹               | ۱۰ (۲۵/۳)-                                   | ۵                  | -                                             |
| قزاقستان  | ۹/۵                | -                                            | ۹                  | -                                            | ۹/۵                | -                                             |
| قرقیزستان | ۴/۸                | -                                            | ۵/۹                | -                                            | ۴/۶                | -                                             |
| کل اکو    | ۱۱/۳۱              | ۱۰ (۲/۴)-                                    | ۱۷/۵۹              | ۱۰ (۱۰/۷)-                                   | ۱۰/۳۴              | -                                             |

Source: WTO, World Trade Report; 2004

با توضیحات فوق، در ادامه تأثیر اجرای موافقتنامه تجاری ترجیحی و ناحیه آزاد تجاری اکو بر توسعه صادرات (واردات) ایران به (از) این کشورها بر مبنای سال پایه ۱۳۸۲ مورد پیش‌بینی و تحلیل قرار گرفته است.

## الف - سناریوی اول: اجرای موافقتنامه تجاری اکو

## ۱- الف - تأثیر بر صادرات ایران به کشورهای اکو:

محاسبات نشان می‌دهد که به دنبال اجرای تعهدات کاهشی نرخهای تعرفه در قالب موافقتنامه اکوتا توسط کشورهای اکو (از متوسط ۱۱/۳۱ درصد در سال ۲۰۰۳ به ۱۰ درصد در سال ۲۰۰۸)، صادرات ایران به این کشورها تنها معادل ۱/۲۷ میلیون دلار افزایش خواهد یافت<sup>۱</sup> و بعلاوه واردات این کشورها از ایران جایگزین واردات از خارج از منطقه نخواهد شد (انحراف تجارت برابر با صفر است). در مقام مقایسه ملاحظه می‌شود در قالب موافقتنامه تجاری اکوتا، کاهش نرخهای تعرفه توسط کشورهای اکو بجز پاکستان صورت نگرفته و در مورد پاکستان نیز موجب تنها ۰/۹ درصد افزایش صادرات ایران به این کشور می‌شود. بررسی کشورهای عضو اکو از نظر میزان تأثیرپذیری آنها از اجرای موافقتنامه تجاری اکوتا، نشان‌دهنده آن است که بجز پاکستان و ازبکستان، هیچکدام از کشورهای اکو متعهد به کاهش تعرفه تا نرخ نهایی ۱۰ درصد نیستند و جمعاً ۱/۲۷ میلیون دلار به صادرات ایران افزوده خواهد شد که تنها به کشور پاکستان است.

## ۲- الف - تأثیر بر واردات ایران از کشورهای اکو :

کاهش ۱۸/۲ درصدی نرخ تعرفه در قالب موافقتنامه تجاری اکو، منجر به افزایش ۱۸/۹۹ میلیون دلاری واردات ایران از این کشورها خواهد شد. با توجه اینکه کشش قیمتی جانشینی واردات ایران از کشورهای اکو نزدیک به صفر می‌باشد، با وجود کاهش تبعیض‌آمیز تعرفه کالاهای وارداتی از این کشورها، ایران، واردات از کشورهای عضو اکو را جایگزین واردات از کشورهای خارج از آن نخواهد کرد. در واقع، ۱۸/۲ درصد کاهش در تعرفه وارداتی ایران از اکو، به افزایش ۱/۶ درصدی کل واردات از این کشورها می‌انجامد. بدین ترتیب انتظار می‌رود واردات ایران از اکو از ۱۱۵۸/۹ میلیون دلار در سال پایه به ۱۱۷۷/۹ میلیون دلار در سال اول اجرا افزایش یابد. نزدیک به ۴۵ درصد از منافع حاصل از افزایش در واردات ایران، نصیب کشور ترکیه می‌شود. سایر کشورها از منافع بسیار کمتری برخوردار خواهند شد که در این میان قزاقستان (۲۵درصد) و آذربایجان (۸/۳درصد) در رتبه‌های دوم و سوم قرار دارند.

۱. اگر برای سادگی، نرخهای تعرفه را در دو دوره متوالی به ترتیب با  $T_0$  و  $T_1$  نشان دهیم، نرخ رشد تعرفه با عبارت  $G = [T_1 - T_0] * 100 / T_0$  نشان داده می‌شود که با جایگذاری در رابطه (۵) به عبارت زیر می‌رسیم:  $\Delta M_{ij} = Em_i \times M_{ij} \times \frac{G * T_{j0}}{1 + T_{j0}}$  لذا با جایگذاری ۰/۶۲، ۱۳۸، ۲/۰۴ درصد و ۱۷/۱ درصد به جای  $G$ ،  $M$ ،  $Em$  و  $T_0$  در مورد پاکستان به عدد ۱/۲۷ میلیون دلار می‌رسیم.

## ب- سناریوی دوم: ایجاد ناحیه آزاد تجاری اکو

### ۱- ب - تأثیر بر صادرات ایران به کشورهای اکو:

محاسبات نشان می‌دهد که به دنبال عملی شدن تعهدات کاهشی نرخهای تعرفه در قالب موافقتنامه ناحیه تجارت آزاد اکو (از متوسط ۱۱/۳۱ درصد در سال ۲۰۰۳ به صفر درصد در سال ۲۰۰۸)، صادرات ایران به این کشورها ۹/۹۷ میلیون دلار افزایش خواهد یافت و واردات این کشورها از ایران جایگزین واردات از خارج از منطقه نخواهد شد (انحراف تجارت برابر با صفر است). در مقام مقایسه ملاحظه می‌شود در قالب موافقتنامه تجارت آزاد اکو، میزان صادرات ایران به اعضای اکو از ۱۱۸۳ میلیون دلار در سال پایه به ۱۱۹۳ میلیون دلار (حدود ۰/۸۴ درصد رشد) در سال اول اجرا افزایش خواهد یافت. بررسی کشورهای عضو اکو از نظر میزان تأثیرپذیری آنها از اجرای موافقتنامه تجارت آزاد اکو، نشان‌دهنده آن است که بیشترین افزایش صادرات ایران به آذربایجان (۳ میلیون دلار)، پاکستان (۲/۵ میلیون دلار) و ترکیه (۱/۲۵ میلیون دلار) اتفاق خواهد افتاد و این سه کشور جمعاً ۶۸ درصد از افزایش صادرات ایران را به خود اختصاص می‌دهند.

### ۲- ب - تأثیر بر واردات ایران از کشورهای اکو

حذف تعرفه‌های گمرکی در میان کشورهای عضو اکو در قالب موافقتنامه تجارت آزاد اکو، به افزایش ۲۰/۸۷ میلیون دلاری واردات ایران از این کشورها خواهد انجامید. با توجه اینکه کاهش قیمتی جانشینی واردات ایران از کشورهای اکو نزدیک به صفر می‌باشد، با وجود کاهش تبعیض‌آمیز تعرفه کالاهای وارداتی از کشورهای اکو، برآورد می‌شود واردات ایران از این کشورها جایگزین واردات از خارج از اکو نشود. در واقع، پیش‌بینی می‌شود با ایجاد ناحیه آزاد تجاری اکو، میزان واردات ایران از اکو از ۱۱۵۸/۹ میلیون دلار در سال پایه به ۱۱۷۹/۸ میلیون دلار در سال اول اجرا (معادل ۱/۸ درصدی در کل واردات از این کشورها) افزایش یابد. از میزان ۲۰/۸۷ میلیون دلار ایجاد تجارت برای کشورهای اکو از حذف تعرفه‌های گمرکی ایران در داخل اکو، نزدیک به ۹/۳۲ میلیون دلار (حدود ۴۵ درصد) از منافع نصیب کشور ترکیه خواهد شد و قزاقستان با ۵/۱۲ میلیون دلار (۲۴/۵ درصد) در مقام دوم و کشورهای آذربایجان، ازبکستان و پاکستان در مراتب بعدی قرار خواهند گرفت.

## ۷- خلاصه و جمع‌بندی

نتایج به دست آمده از میزان تأثیر کاهش و حذف کامل تعرفه‌های گمرکی (ایجاد ناحیه آزاد تجاری اکو) بر صادرات / واردات ایران به / از کشورهای اکو حاکی از آن است که به دنبال عملی شدن تعهدات



کاهشی در قالب موافقتنامه اکوتا، صادرات ایران به این کشورها ۹/۹۷ میلیون دلار افزایش خواهد یافت و واردات این کشورها از ایران جایگزین واردات از خارج از منطقه نخواهد شد (انحراف تجارت برابر با صفر است). به این ترتیب، میزان صادرات ایران به کشورهای اکو از ۱۱۸۳ میلیون دلار در سال پایه به ۱۱۹۳ میلیون دلار در سال اول اجرا افزایش خواهد یافت. بررسی کشورهای اکو از نظر میزان تأثیرپذیری آنها از اجرای موافقتنامه تجارت آزاد اکو، نشان داد که بیشترین افزایش صادرات ایران به کشورهای آذربایجان (۳ میلیون دلار)، پاکستان (۲/۵ میلیون دلار) و ترکیه (۱/۲۵ میلیون دلار) اتفاق خواهد افتاد و این سه کشور، جمعاً ۶۸ درصد از کل افزایش صادرات ایران را به خود اختصاص خواهند داد. در مقابل، ایجاد ناحیه آزاد تجاری، منجر به افزایش ۲۰/۸۷ میلیون دلاری واردات ایران از این کشورها خواهد شد.

با توجه به اینکه کسش قیمتی جانشینی واردات ایران از اکو نزدیک به صفر است، با وجود کاهش تبعیض آمیز تعرفه کالاهای وارداتی از کشورهای اکو، واردات ایران از این کشورها جایگزین واردات از خارج از اکو نخواهد شد. در واقع، مطابق برآوردها، با ایجاد ناحیه آزاد تجاری (حذف کامل تعرفه گمرکی در بین کشورها) در اکو میزان واردات ایران از کشورهای عضو اکو از ۱۵۸/۹ میلیون دلار در سال پایه به ۱۷۹/۸ میلیون دلار در سال اول اجرا (معادل ۱/۸ درصدی در کل واردات از این کشورها) افزایش می یابد. از این میزان ایجاد تجارت، نزدیک به ۹/۳۲ میلیون دلار حدود ۴۵ درصد نصیب کشور ترکیه خواهد شد و قزاقستان با ۵/۱۲ میلیون دلار (۲۴/۵ درصد) در مقام دوم و کشورهای آذربایجان، ازبکستان و پاکستان در مراتب بعدی قرار خواهند گرفت.

کشورهای عضو اکو از نظر تأثیر بر تراز تجاری ایران به دو گروه تقسیم می شوند: گروه اول، شامل آذربایجان، افغانستان، تاجیکستان، ترکمنستان و قرقیزستان است که برقراری ناحیه آزاد تجاری اکو موجب تغییر منفی در تراز تجاری مثبت فعلی ایران با آن کشورها می گردد. گروه دوم، شامل ترکیه، قزاقستان و ازبکستان هستند که هم اینک تراز تجاری آنها با ایران منفی است و اجرای موافقتنامه به تعمیق کسری تراز تجاری ایران با آن کشورها می انجامد.

جدول شماره ۴. برآورد آثار اجرای موافقتنامه تجاری اکو بر ایجاد و انحراف تجارت کشورهای اکو به تفکیک اعضا و کل (میلیون دلار)

| شرح          | صادرات ایران به ایران از | واردات ایران از | تراز تجاری ایران با | میانگین ساده تعرفه | بر مبنای تعهدات کاهش تعرفه در قالب موافقتنامه اکو تا |                                          |                            |                                               |                                                |                            |
|--------------|--------------------------|-----------------|---------------------|--------------------|------------------------------------------------------|------------------------------------------|----------------------------|-----------------------------------------------|------------------------------------------------|----------------------------|
|              |                          |                 |                     |                    | افزایش صادرات ایران به کشورهای اکو                   |                                          |                            | افزایش واردات ایران از کشورهای اکو            |                                                |                            |
| ۱. آذربایجان | ۱                        | ۲               | ۳                   | ۴                  | ایجاد تجارت برای ایران در صادرات به اکو              | انحراف تجارت برای ایران در صادرات به اکو | افزایش صادرات ایران به اکو | ایجاد تجارت برای اعضای اکو در صادرات به ایران | انحراف تجارت برای اعضای اکو در صادرات به ایران | افزایش واردات ایران از اکو |
|              | ۵                        | ۶               | ۷                   | ۸                  | ۹                                                    | ۱۰                                       | ۱                          | ۲                                             | ۳                                              | ۴                          |
|              | ۳۰۷/۴                    | ۹۶/۵            | ۲۱۰/۹               | ۸/۷                | —                                                    | —                                        | —                          | ۱/۵۸                                          | ۰                                              | ۱/۵۸                       |
| ۲. ازبکستان  | ۷۶/۳                     | ۹۶              | -۱۹/۷               | ۱۱                 | —                                                    | —                                        | —                          | ۱/۵۷                                          | ۰                                              | ۱/۵۷                       |
| ۳. افغانستان | ۲۶۰                      | ۱/۸             | ۲۵۸/۱               | .....              | —                                                    | —                                        | —                          | ۰/۰۳                                          | ۰                                              | ۰/۰۳                       |
| ۴. پاکستان   | ۱۳۸                      | ۸۸/۵            | ۴۹/۱                | ۱۷/۱               | ۱/۲۷                                                 | ۰                                        | ۱/۲۷                       | ۱/۴۶                                          | ۰                                              | ۱/۴۶                       |
| ۵. تاجیکستان | ۷۷/۵                     | ۱۳/۷            | ۶۳/۹                | ۸/۳                | —                                                    | —                                        | —                          | ۰/۲۲                                          | ۰                                              | ۰/۲۲                       |
| ۶. ترکمنستان | ۱۳۵/۹                    | ۵۲/۷            | ۸۲/۹                | ۵/۱                | —                                                    | —                                        | —                          | ۰/۸۶                                          | ۰                                              | ۰/۸۶                       |
| ۷. ترکیه     | ۱۱۰/۶                    | ۵۱۷/۵           | -۴۰۶/۹              | ۱۰                 | —                                                    | —                                        | —                          | ۸/۴۸                                          | ۰                                              | ۸/۴۸                       |
| ۸. قزاقستان  | ۴۷/۷                     | ۲۸۴/۶           | -۲۳۶/۹              | ۹/۵                | —                                                    | —                                        | —                          | ۴/۶۷                                          | ۰                                              | ۴/۶۷                       |
| ۹. قرقیزستان | ۳۰/۱                     | ۷/۶             | ۲۲/۴                | ۴/۸                | —                                                    | —                                        | —                          | ۰/۱۲                                          | ۰                                              | ۰/۱۲                       |
| ۱۰. کل اکو   | ۱۱۸۳                     | ۱۱۵۸/۹          | +۲۴/۲               | ۱۱/۳               | ۱/۲۷                                                 | ۰                                        | ۱/۲۷                       | ۱۸/۹۹                                         | ۰                                              | ۱۸/۹۹                      |

مأخذ: نتایج حاصل از تحقیق

جدول شماره ۵. آثار اجرای موافقتنامه تجارت آزاد اکو بر انحراف تجارت  
کشورهای اکو به تفکیک اعضا و کل (میلیون دلار)

| شرح          | صادرات<br>ایران<br>به .... | واردات<br>ایران<br>از..... | تراز<br>تجاری<br>ایران<br>با..... | میانگین<br>ساده<br>تعرفه | بر مبنای تعهدات کاهش تعرفه در قالب ناحیه آزاد تجاری اکو |                                              |                                       |                                                                 |                                                                    |                                     |
|--------------|----------------------------|----------------------------|-----------------------------------|--------------------------|---------------------------------------------------------|----------------------------------------------|---------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|
|              |                            |                            |                                   |                          | افزایش صادرات ایران به<br>کشورهای اکو                   |                                              |                                       | افزایش واردات ایران از کشورهای<br>اکو                           |                                                                    |                                     |
| ۱. آذربایجان | ۱                          | ۲                          | ۳                                 | ۴                        | ایجاد<br>تجارت<br>برای<br>ایران در<br>صادرات<br>به اکو  | انحراف<br>تجارت<br>برای<br>ایران در<br>..... | افزایش<br>صادرات<br>ایران به<br>..... | ایجاد<br>تجارت<br>برای<br>اعضای<br>اکو در<br>صادرات<br>به ایران | انحراف<br>تجارت<br>برای<br>اعضای<br>اکو در<br>درصادرات<br>به ایران | افزایش<br>واردات<br>ایران از<br>اکو |
|              |                            |                            |                                   |                          | ۵                                                       | ۶                                            | ۷                                     | ۸                                                               | ۹                                                                  | ۱۰                                  |
|              | ۳۰۷/۴                      | ۹۶/۵                       | ۲۱۰/۹                             | ۸/۷                      | ۳/۰۵                                                    | —                                            | ۳/۰۵                                  | ۱/۷۴                                                            | ۰                                                                  | ۱/۷۴                                |
| ۲. ازبکستان  | ۷۶/۳                       | ۹۶                         | -۱۹/۷                             | ۱۱                       | ۰/۹۴                                                    | —                                            | ۰/۹۴                                  | ۱/۷۳                                                            | ۰                                                                  | ۱/۷۳                                |
| ۳. افغانستان | ۲۶۰                        | ۱/۸                        | ۲۵۸/۱                             | .....                    | ۰                                                       | —                                            | ۰                                     | ۰/۰۳                                                            | ۰                                                                  | ۰/۰۳                                |
| ۴. پاکستان   | ۱۳۸                        | ۸۸/۵                       | ۴۹/۱                              | ۱۷/۱                     | ۲/۵                                                     | ۰                                            | ۲/۵                                   | ۱/۵۹                                                            | ۰                                                                  | ۱/۵۹                                |
| ۵. تاجیکستان | ۷۷/۵                       | ۱۳/۷                       | ۶۳/۹                              | ۸/۳                      | ۰/۷۳                                                    | —                                            | ۰/۷۳                                  | ۰/۲۵                                                            | ۰                                                                  | ۰/۲۵                                |
| ۶. ترکمنستان | ۱۳۵/۹                      | ۵۲/۷                       | ۸۲/۹                              | ۵/۱                      | ۰/۸۲                                                    | —                                            | ۰/۸۲                                  | ۰/۹۵                                                            | ۰                                                                  | ۰/۹۵                                |
| ۷. ترکیه     | ۱۱۰/۶                      | ۵۱۷/۵                      | -۴۰۶/۹                            | ۱۰                       | ۱/۲۵                                                    | —                                            | ۱/۲۵                                  | ۹/۳۲                                                            | ۰                                                                  | ۹/۳۲                                |
| ۸. قزاقستان  | ۴۷/۷                       | ۲۸۴/۶                      | -۲۳۶/۹                            | ۹/۵                      | ۰/۵۱                                                    | —                                            | ۰/۵۱                                  | ۵/۱۲                                                            | ۰                                                                  | ۵/۱۲                                |
| ۹. قرقیزستان | ۳۰/۱                       | ۷/۶                        | ۲۲/۴                              | ۴/۸                      | ۰/۱۷                                                    | —                                            | ۰/۱۷                                  | ۰/۱۴                                                            | ۰                                                                  | ۰/۱۴                                |
| ۱۰. کل اکو   | ۱۱۸۳                       | ۱۱۵۸/۹                     | +۲۴/۲                             | ۱۱/۳                     | ۹/۹۷                                                    | ۰                                            | ۹/۹۷                                  | ۲۰/۸۷                                                           | ۰                                                                  | ۲۰/۸۷                               |

مأخذ : نتایج حاصل از تحقیق

## فهرست منابع

- حسینی، میرعبدا... (۱۳۸۴) آثار ترتیبات تجاری ترجیحی در بین کشورهای عضو اکو بر توسعه تجارت خارجی ایران؛ مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.
- گمرک ج.ا. ایران، سالنامه آمار بازرگانی خارجی ایران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، سالهای ۸۰-۱۳۷۶.
- مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی (۱۳۸۳) مقررات صادرات و واردات و جداول ضمیمه آن؛ شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- مزروقی، حسن و حسینی، میرعبدا... (۱۳۸۲) بسط مبادلات تجاری در اکو از طریق کاهش تعرفهها؛ مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، چاپ اول.
- Bhagwati, Jagdish (1990) Departures from Multilateralism: Regionalism and Aggressive Unilateralism; *The Economic Journal*, Vol. 100, No. 403, pp. 1304-1317.
- Bhagwati, Jagdish (1996) Preferential Trade Agreements: The Wrong Road; *Law and Policy in International Business*, Vol. 27, No. 4, pp. 865-871.
- Boonekamp, C. (2003) *The Changing Landscape of RTAs*; WTO Secretariate, Geneva.
- IMF (1998-2004) *Direction of Trade Statistics Year book*; Washington : International Monetary Fund Publications. (<http://www.imf.org>)
- Krugman, Paul (1991) Increasing Returns and Economic Geography; *The Journal of Political Economy*, Vol. 99, No. 3, pp. 483-499.
- Nugent, Jeffrey B. (2002) *Why Does MENA Trade So Little?*; Department of Economics, University of Southern California, Los Angeles. CA 90089-0253.
- Sheila, Page (2000) *Regionalism among Developing Countries*; Macmillan Press LTD, Overseas Development Institute, London.
- Summers, Lawrence H. (1991) Regionalism and the World Trading System. *Proceedings, Federal Reserve Bank of Kansas City*, pages 295-301.
- UNCTAD (2002) *Hand Book of International Trade and Development Statistics*; <http://www.UNCTAD.Org>
- UNCTAD (2002) *Trade and Development Report (TDR)*; (Developing Countries in World Trade), New York and Geneva.
- Viner, J (1950) *The Customs Union Issue*; New York: Carnegie Endowment For International Peace.
- Wonnacott, P. and R. Wonnacott (1981) Is Unilateral Tariff Reduction Preferable to a Customs Union? The Curious Case of Missing Foreign Tariffs; *The American Economic Review*, Vol. 71, No. 4, pp. 704-714.
- World Trade Organization, *Annual Report*, 2004, pp. 26-27.
- WWW. Intracen. Org/ ITC/ Services/ rau
- World Bank (2003) *World Development Report: 2002/2003*; [www.World Bank org/Data/Country Data/...PDF](http://www.World Bank org/Data/Country Data/...PDF).